

VINJETE

Sarajevo

Sarajevo, svaki dolazak k tebi bio je dolazak ka grobovima, razaranju, krvi. Upoznala sam te, nažalost, suviše kasno, propuštena je prilika da te upoznam u tvojoj nevinosti, makar i lažnoj.

Svaka je nevinost – kazat ćeš – ukoliko se tiče ljudi i ljudskoga svijeta, lažna, no ja znam da to iz tebe govori tvoje strašno iskustvo, tvoja tragedija.

Čovjek tumara tvojim ulicama i nalijeće, spotiče se o grobove. Strašno je i misliti o tome – poznajem neke koji takve susrete sa smrću i ratom nisu mogli podnijeti – došli su te posjetiti, no nisu smogli hrabrosti izaći na tvoje ulice.

Sarajevo – male, zapuštene kuhinje, u kojima ima više zaprljanog posuđa nego svježih hrane. Veliki stambeni blokovi, rupe u zidovima od granata i gelera. Odavde se je pucalo, odavde je stigla protutenkovska mina... Bol, ranjenost nanesenu i stvorenu ratom ovdje je teško izliječiti. Svako lice – i ono posve mlado, tek rođeno, nosi trag ove ranjenosti. Čovjek danas ne može misliti o tebi, ne može misliti ni o čemu drugome u tebi, osim o onome – o strahotama koje je u tebe donio rat.

Posjetila sam te netom po završetku rata. Vidjela sam katoličku, pravoslavnu crkvu i džamiju gotovo jednu pored druge, na istome gradskom trgu. Vidjela sam u gradskome parku srušene biste tvojih najvećih pisaca – Ive Andrića i Meše Selimovića. Vidjela sam prazne izloge, razbijene, spaljene i opljačkane, tvojih velikih knjižara, velikih izdavačkih kuća...

Na uzbrdici iznad grada, u maloj staroj kući koja ima širom otvoren kuhinjski prozor, jedan starac peče pice i prodaje ih za vrlo skroman novac. Kada se prođe uzbrdica, sa svojim lijepim, siromašnim naseljima, s kućama iz vremena Turskoga carstva, stiže se na prve izraženije obronke planina, kojima si gotovo u potpunosti opasano.

Tamo gotovo i da nema kuća – tu i tamo na kršu koja rasuta nastamba. Jedan čovjek čuč, čuvajući ovce, i dovikuje spasonosnu rečenicu koju ću upamtiti – Ne tamo, tamo su mine!

Sarajevo – tebe je nemoguće ne voljeti, a onaj kojega volimo, praštamo mu i njegove mane. Gledam te u oči i vidim – ti si „mahala“, obična mahala koja valja svoje priče, ali što se to mene tiče, kad ja volim tvoju gizdavost, i tvoje gospodstvo.

Zato ja, kada dođem k tebi, odlazim na vrelo Bosne. Tamo je sve što meni od tebe treba, ti mi više, da ti pravo kažem, i nisi potrebno.

Sarajevo, kod tebe i tvojih ljudi sviđa mi se što vam mogu reći sve – znam da mi nećete zamjeriti.

Da li se ja to tebi udvaram, drago Sarajevo? Čini li se tebi, da smo mi ljudi tako sačinjeni, da istinski volimo i prihvaćamo samo ono što na sebi nosi biljeg patnji i ispaštanja? Čak i kada ne vjeruje, čovjekova je misao, njegov nesvjesni mentalni mehanizam, krajnje religiozan.

Zagreb

Zagreb, to je ljubav na prvi pogled, ljubav i na veliku udaljenost. Uvijek postoji ta ljubav, čak i onda kada ga se ne poznaje, kada ga se tek izdaleka osmatra, ili se naslućuje miris, atmosfera, boja tog grada.

Kako se približiti Zagrebu, kako ga upoznati, kako ga primiti pod svoje? Najbolje je – zaljetiti nekoga u tom gradu, ući, skupa sa njime, u neki od novozagrebačkih stanova, ondje – u ljubavi, stiješnjivosti i toplini slušati glazbu, krajnje mladenački, promatrati maglena jutra iznad Save. Iz te topline i sigurnosti nečijeg zagrljaja najprijatnije je krenuti u grad, u njegove kavane i parkove.

Kada kažem Čnomerec, to je za mene poezija, kada kažem Trešnjevka, to je poezija, Dubravica i Sesvete također. Zagreb je simfonija velegrada koji to nije, koji nikada nije imao svojih širokih avenija niti pobjedničkih kapija, nikada velikih palača pravde niti mramornih koncertnih dvorana. Imao je oduvijek samo svoje sive zgrade, skrušeno nakošene gornjogradske krovove, svoj Kaptol i svoje crkvene pučke kuhinje i ubožnice. Imao je svoju Gajevu ulicu, svoja pogrebna poduzeća i niske, debele prostitutke. Imao je svoje tramvaje, svoje nabusite, nezadovoljne ljude, svoje vragolaste uslužne djelatnike koji pozdravljaju kupce sa „Bok, suseda!“

Zagreb, to je jesen, to je pečeno kestenje i kuhano vino, bez klinčeka i cimeta. To su Kvaternikov trg i Maksimirska, sa svojim zatvorenim dućanima u kojima se je nekada prodavala trikotaža na metre, u kojima su bile postolarske, urarske, kožarske i krojačke radnje. Zagreb, to su dobri, kvalitetni obrtnici, dobre tržnice pune kvalitetne robe.

Zagreb, to je Voltino naselje, to su malene kuće pored nasipa, ograđene drvenim ogradama, između kojih se probija bodljikavo granje sitnih, divljih ruža i divljih kupina.

Zagreb, sa svojim lijepim, plemenitim kućama, sa samozatajnom otmjenosti iza koje se kriju siromaštvo i napuštenost, nesretne sudbine ponurene građanske klase, sa svim njenim slabašnim trofejima i uspjesima.

Zagreb, sa svojim salonima, sa večerama, toaletama i „outfitovima“, sa ljestvicama vrijednosti, sa tihim patnjama i uzdasima za onim čega nema, i što je nemoguće dohvatiti. Sa zavisti i frustracijama, koje je ponekad moguće pobijediti.

Zagreb, sa svojim cvjetnim alejama, odmah nasuprot Glavnog kolodvora. Sa lijepim studenticama u visokim čizmama koje gaze uvježbano i sigurno, poput dobro dresiranih paradnih konja.

Zagreb – tu je sadržano sve hrvatsko, tu je, na tom malenom prostoru, izmiješano sve što kipti i vrije u toj rubnoj, neinteresantnoj historiji, koju svijet doživljava samo kao suvišan teret i gubljenje vremena. Tu se nataložila sirutka sveg onog mlijeka kojega su hrvatska djeca sisala po svojim provincijama, iz kojih su zauvijek otišla, sa željom da osnaže, uveličaju imena obitelji iz kojih su potekla. Zagreb – to je prostor natopljen ambicijama onih koji su u njemu rođeni i onih koji su u njega došli, i svih njihovih predaka.

Zagreb, to je šetnja Tuškancem i Mirogojem, to je odlazak na Sljeme. To su Japetić, Samobor, Podsused i Zaprešić. Zagreb, to je čisto, lepo, belo, to je kajkavština koja ponekad sličići na ekavicu. To je stisnutost hrvatskih skorojevića i bogatstvo hrvatskih odvjetnika, advokata, arhitekata i liječnika. Zagreb, to je norma, normativ za sve, koji sve procjenjuje i

sve prosuđuje po vlastitim mjerilima, do čijeg se ustoličenja probija i stiže ponekad sumnjivim, nedovoljno istinitim putovima.

Zagreb, to je kipteći lonac pun javnih uloga, javnošću oblikovanih mišljenja i pogleda, to je, ponekad, utemeljenost, ozbiljnost, vjerodostojnost, to su tragovi i ostatci „starih škola“ koji se danas nedovoljno jasno i čvrsto naziru, kojima – a time i Zagrebu, koji se bezuvjetno voli i uvijek, posvuda prepoznaje, prijeti nestajanje.

Živjeti u Hrvatskoj, a ne imati svoju, vlastitu ljubavnu priču sa Zagrebom, tu je ipak nešto propušteno. Unatoč svojoj hladnoći, unatoč sivilu, maglama i ambiciji, Zagreb je, možda će zvučati neobično, grad romantike.

Ljubljana

Ljubljana, volim hladnoću, germansku otuđenost, uznositu strogoću tvoje arhitekture, ulica, zgrada od kojih si sazdana, sa besprijekornim haustorima i dvorištima koja ne pate od suvišnih stvari, nagomilanog otpada. Ne, ovdje je čistoća visoko rangirana, tek kod udaljenijih dijelova pothodnika, čiji su zidovi ocrtani grafitima, smrad mokraće, opušci, razbijene boce... Ali toga ima i ovdje, kod kuće, zato radije biram centar, prijatnu sigurnost starih kavana u kojima se na drvene stolove donosi piće na starim poslužavnicima, sa čijih rubova strše čipkasti podmetači od papira...

Lijepa je i kruta, obvezujuća tvoja tradicija, kojoj se valja nakloniti i diviti, i od koje treba pobjeći u noć, u propast, u bezdan nepoznatih prostora koji će osloboditi tvoje tjesnoće i tvoga nadgledanja, kao iz puškarnice koja se pruža uzduž tromostovlja. Ta ljupka vanjština uzduž malene rječice nikada me nije mogla prevariti, nikada njome nisam bila zavedena. Do beskrajna sam predana tvojoj strogoći i tvojoj revnosti, savršenosti oblika tvojih zgrada, starih učilišta i biblioteka, Križanki i svega čega su se dotakli misao i um Jože Plečnika, a za što čovjek u jednome času može osjetiti da mu utjerava strah u kosti, što ga savija nadolje do bogobožnosti...

Ne, nema visine niti snage duha bez predanosti, bez pokorna, trpkog, šutljivog, mrkog rada kojim se tjeraju zlodusi, i uz čiju pomoć se, tek kroz gipkost i savijanje, kroz strah i lutanje probija do kakve visoravni, okupane svjetlosti.

To volim kod tebe – tvoju pustoš i hladnoću, okrutnost tvojih zimskih vjetrova i odsutnu nijemost tvojih hotelskih soba, u kojima caruju crni namještaj i bijeli zidovi, pogledi na dvorišta, parkove, čijim puteljcima, između stabala breza, promakne tu i tamo koja silueta.

Toliko me je puta ugostila tvoja germanska suzdržanost, iza koje se je uvijek skladno rastvarala slavenska širina – nekakva nutarnja raspolućenost, nespোরазум, shizofrenija unutar koje živiš, a koja te čini tako privlačnom, i nedokučivom – jer te je teško zaokružiti, teško je prodrijeti do tvoje biti, u kojoj se, kao u razlomljenom ogledalu, prelamaju racio i analitičnost, strogoća i anarhoidnost, zakočenost u vremenu i avangardnost...

Budiš nagon za samoubojstvom – da li sam ti to već kazala – ali ne za samoubojstvom iz očaja i nemoći, već za samoubojstvom kao konačnim rezultatom hedonizma, duhovnih orgija koje u sebi na jedinstven način sjedinjuju taktilno i čuvstveno sa onim umnim, u kojima se spoznaja sjedinjuje sa vrištećim tjelesnim zadovoljstvom, samoubojstvom nalik na pobjedu, i trijumf, na vanvremenski intelektualni, emotivni, duševni i fizički orgazam,

kao dobrovoljno odvajanje duha i tijela, koje vodi ka konačnoj kontingentnosti, koja prevazilazi tijesne odaje jastva...

Seks, draga Ljubljano, to si ti, ali ne seks običan, svjetovni, već uvijek onaj izmaštani, onaj u kojemu ima duha i umjetnosti, koji donosi natčulne spoznaje, koji u sebi sadrži i komadić leda, straha pred količinom užitka koje tijelo i duh mogu proizvesti, zacijelo zahvaljujući i tvojoj atmosferi, hladnome artizmu tvojih prostora, kao sa slikarskih platana nekih modernih slikara...

Buzet

Kako su teška i kako sumorna buzetska subotnja poslijepodneva, u ono doba godine kada krenu pritezati prve hladnoće i magle. Čini se da na svijetu nema mjesta koje je izravnije, manje dvosmisleno osuđeno na vlastitu propast.

Na ulicama – nigdje nikoga. Čovjek bi poželio razmijeniti riječ s kestenom koji se kotrlja opustošenim gradskim trgom. Gdje su svi nestali? Da li se kriju iza sivih, vlagom natopljenih zidova stambenih zgrada?

Izvana, doima se da unutra ne živi više nitko, osim staraca koji, ostavljeni od svih, čekaju da polako izdahnu. Za koga onda kinoprogram, za koga opera u podrumu gradskoga kazališta? Za seljačice s mobitelima koji se u ovo popodnevno doba spuštaju automobilima iz okolnih sela, okusiti talog buzetskog bezdana?

Ondje će im, u gradskoj kavani, u kojoj bi se, prema tradiciji, trebala okupljati gradska inteligencija i prosvjetitelji, mlade konobarice nalik na folk pjevačice odvrnati jeftinu glazbu s preglasnih zvučnika.

Strašna je duhovna propast naših malih mjesta i gradića. Inženjeri, arhitekti, pravnici i profesori sakrili su se u svoje novosagrađene kuće, zamišljene kao utvrde, podignute sa ciljem obrane od cijeloga svijeta, u kojima potom taj isti svijet primaju u sebe, obrađen i lažan, izvitoperen i prilagođen u korist i na dobrobit svojih nepravednih vladara.

No, to im očito ne smeta, da gutaju cijelo to smeće koje ih zapljuskuje s TV ekrana, s novinskih stranica, iz takozvanih sredstava informiranja – dapače, svijest im je već uvelike oblikovana po njihovim pravilima i uzusima, i dahću mašući repovima kao gladni psi, vječno željni nove porcije kostiju, koja će im biti dobačena rukom sigurnih gospodara, koji ne sumnjaju u svoju opstojnost.

Tako je naša inteligencija – ne samo u beznadnom Buzetu, već mnogo šire i prisutnije, izgubila svoju pamet, i sada joj, što možda i nije tako neobično, imponira da misli i djeluje glupavo, a naša je mladež unaprijed odustala od bilo kakvog bunta, zapitanosti, traganja...

Buzet – i sve drugo nalik njemu – propada, a ono malo mislećeg svijeta koji se ondje moguće zatekne kojim slučajem stiže osjećaj da je, zbog svoje izvitoperene i nastrane navade da misli, razlučuje i interesira se o stvarima i njihovoj pozadini, osuđeno na samoubojstvo.

Ima li u jednom ovakvom trenutku i na ovakvome mjestu nečega što može djelovati utješno? Ima, no to je, iz ove perspektive, isključivo nešto što nije povezano s ljudima, već s onim tko je osmislio i ljude, i ono unutar čega ih je, kao nadjev unutar tjestenine, utisnuo.

Priroda, dakle, odande stiže spasonosan zov preživjelim građanima, onima koji se još mogu kretati, makar i uz pomoć štapa. Ka prirodi buzetskoj treba krenuti, čak i u jedan

ovakav siv, promrzao dan, i ondje će se oko i duša do sita namiriti svega što im treba – predivnih, čudesnih prizora i boja stabala i lišća, trave, bršljana i mnogog grmolikog divljeg raslinja, čudesnih vijuga prostora – od brdašaca do viših planina, od običnih potoka do rijeka ponornica i velikih, dubokih kamenih špilja...

I kada promatra kamen – mudar, star, siv i dostojanstven kamen, čovjek ovdje ponovno vidi zelenilo, tamno, duboko zelenilo mahovine koja ga obrasta.

Kopriva, medvjedi luk, trputac i kupina, orasi i šipak, metvica, stolisnik i jestive gljive, i mnoštvo drugog, hranjivog i ljekovitog bilja raste i živi po ovim strmim, zagasitim puteljcima, po kojima jednako tako trče i žive srne, lisice, veprovi i sove, divlje sovuljage koje noću oblijeću ovaj kraj austrijske strogoće i zategnutosti, utonuo u noćnu obamrlost i tišinu.

I tad se svjež, oštar i bistar planinski zrak pomiče i stiže s udaljenih litica, čiji se obronci i vrhovi vide s buzetskih visoravni i za bistroga dana od Učke, sve do Alpi, i udaljenih Dolomita.

A ta svježina i bistrina, strujanje zraka koji ne poznaje ograda i granica, i koji ovdje donosi misli i osjećaje onih koji žive, i koji su nekada živjeli u Sjevernoj Italiji ili u Austriji, uvijek je u Buzetu i njegovoj okolini tako osvježavajuće i okrepljujuće, i onaj tko je toga svjestan, ovdje s pravom živi uz osjećaj da je dio širega, većega svijeta.

Što se pak same buzetske gradske jezgre tiče, nju je najbolje posjetiti za vrijeme lijepoga dana, tijekom radnoga tjedna, već izjutra, negdje oko deset sati, kada se na mali prostor gradića spusti stariji svijet iz okolnih sela razasutih po uzvisinama – u svečarski bijelim košuljama kratkih rukava i u sivim, crnim ili smeđim hlačama... Lijep je, uznositi, i pomalo slavljenički prizor vidjeti ih kako piju pivo stojeći za drvenim pultom improviziranog kafića, ispod krošnji staroga kestena.

U kakav lijep ljetni dan, kada se zujanje pčela miješa s udaranjem ženskih potpetica, i ta se zlatna melasa provincije, baš onakva o kakvoj je jednom nekada pisao Bruno Schulz, prelijeva po prolazniku poput tihe, ugodne, šušteće glazbe, koja samo navodi na ugodu čula i na tihno snatrenje.

Jedno sjećanje na Berlin

Moje šetnje Berlinom, u vrijeme boravka 2001, vjerojatno predstavljaju neku vrst impulsne podsvjesne reakcije na taj grad i atmosferu koju ispoljava. Neprestana težnja da ga, pješačeći, savladam i saberem, da ga na jedan način opkoram, kako bih mogla – na svoj način – ovladati njime, kako se unutar njegova teritorija više ne bih osjećala nesigurno ili izgubljeno (sličan osjećaj javlja mi se uvijek sa književnim tekstovima koji su mi nešto značili, a koje bih na jedan način „pobjeđivala“ tek pišući o njima).

Hodanje je tu trebalo pomoći, ako ništa drugo, nametalo se je kao nešto što je dovoljno obvezujući sadržaj samo po sebi. I pomagalo je – iz germanske, sjevernjačke hladnoće i otuđenosti, iz neke vrste uređenoga i organiziranog „tihog umiranja“ odvodilo me je ka naseljima u kojima žive doseljenici, ljudi raznih kultura i boja koža. Ondje je boravak u Berlinu prestajao biti samo teško trpljenje, bez mogućnosti udisaja snažnog, svježeg zraka, koji u sebi nosi potenciju pokretačke energije. Tamo sam uistinu sretala ljude tople, otvorene, sa srcem, sa željom da upoznaju, pomognu, podrže...

Ta su naselja postajala moj drugi dom, a prolazak kroz sva ostala, gradska i službena berlinska i njemačka, bio je samo prolazak kroz jedan čvrst i limitirajući, strogo numeriran i proračunat birokratsko ekonomski sustav, i kroz svu onu masu ljudi (također i umjetnika) koji su uz njega prilegli i pristali mu služiti na ove ili one načine. Taj je sustav, osim svoje samoživosti i strogoće, nosio vrlo plodonosne, distancirane naočale, preko kojih je dobro vagao s kime, zašto, i u kojoj mjeri treba, ukoliko uopće treba, imati posla. Isto tako je, ukoliko je već bio primoran s nekime imati posla, vrlo budno pazio na to da sve bude unutar određenih, korisnošću odmjerenih granica, i da se ništa ne dotiče mjesta koja se smatraju „osobnima“.

No, sve to, barem po mom sudu i mišljenju, ne treba gledati suviše „osobno“ i sa zamjeranjima, jer je, kako se meni čini, samo plod i rezultat vjekovnih naprezanja i stremjenja određenih kultura i civilizacija, da se rasuta, neuredna, strahovima podložna, iracionalna i nepredvidiva čovjekova priroda nekako upregne i dovede u red, sve kako bi se smanjile ili unaprijed osujetile posljedice našega boravka ovdje. No, uzalud, pokazalo se je to i u slučaju njemačkoga naroda, koji je, tijekom prošloga stoljeća, teško i pogubno do nezaborava pao na svojim ispitima razumnosti i samokontrole. Ali to je sada već, kako kažemo ovdje odakle pišem, „drugi par cipela“, i nije predmet ove kratke berlinske reminiscencije...

Zanimljivo je, nosila sam u džepu notes sa nizom telefonskih brojeva osoba s ovog prostora koje su se u Berlinu, uglavnom kao posljedicom ratnih nepogoda ovdje, nastanile, no kojima nisam imala potrebu javiti se – bez obzira na to koliko je samoća u tako velikom gradu u nekim trenucima bila teško izdrživa.

Osjećaj da su se i oni, kao i većina starosjedilaca, na jedan način „utopili“ u te beskrvne i nijeme živote, da su pristali na njih iz puke kalkulacije, i da su sada već dobro preobraženi njima, nije me napuštao, bez obzira na to što ga u realnosti nisam ni pokušavala provjeriti. Međutim, radilo se je o tome da je ondje sve u tolikoj mjeri bilo podređeno jednoj vrsti „unutarne kontrole“, koja čak ni one koji su stanovali u doseljeničkom getu nije mogla zaobići, i koja ih je samo površinski i naizgled činila lišenima krutoga društvenog okvira, kojemu su morali biti podređeni.

No, već je i ta njihova „površinska oslobođenost“ bila nešto, iako je bila posve daleko da bude sve, a ipak, jedna natruha, vrst folklor, jedna slatka mala laž, uz koju je bilo utješno i toplo prionuti kako bi se osjećaj hladnoće i pustoši, koji me ni tada nije napuštao, barem malo prigušio i utišao, pružajući mjesta za malo šarma i zavaravanja.

Zanimljivo – nisam imala potrebu tada pohoditi muzeje, kina, koncertne dvorane niti kazališne prostore... Zatvoreni prostori kao da su mi dodatno pooštravali tako prisutan i pojačan (doveden do ruba izdržljivosti) strah od samoće, osjećaj izoliranosti, napuštenosti, odsustva – iščeznuća ljudskosti, primarne topline i razmjena energija među ljudima, koja predstavlja neku vrst fluidne, tekuće ljubavi, koja je važan uvjet naše opstojnosti i opstanaka. Ako je već trebalo prekinuti to bezglavo tumananje, to hodaње po uvijek novima i novim ulicama i gradskim predjelima, koji su vrlo često bili uistinu lijepi, zagonetni, privlačni, hodaње bez naročita cilja, onda mi je tu više prijalo ulaziti u kafee ili malene restorane, kao u često, vrlo prijatna prolazna utočišta, u kojima se je, osim ukusna obroka ili pića, moglo ugledati kakvo drago ljudsko biće, u vrijeme pauze od posla, ili tijekom poslovnoga ručka.

No, posao je u svakom pogledu i na svakom mjestu bezuvjetno bio tu, i netko poput mene tko se je u Berlinu našao sasvim i krajnje besposlen, sa svojom književnom stipendijom limitiranom na nekoliko mjeseci, tijekom koje je mogao, no istovremeno i nije morao pisati, koja ga dakle nije ni na što naročito obvezivala, osim da ondje bude, bio je netko tko je u Berlinu posve izgubljen, lišen svakoga smisla i uloge... Dakako da bi se, u tako oslobođenim uvjetima življenja čovjek osjećao jednako ili slično u mnogim, manjim ili većim sredinama, no ovdje je taj osjećaj rastao i bujao, dovodeći čovjeka do određene vrste vrtoglavice, koja se je u određenim časovima činila zbiljski nepodnošljivom i teškom.

Nisam takva stanja zaticala u Berlinu samo unutar sebe, dapače, najveći broj onih koje sam ondje sretala i koji su tamo živjeli godinama sa sobom su nosili jednu vrst konstantne tjeskobe i potištenosti, unutar koje su djelovali kao ljudi na rubu samoubojstva.

Ni u jednom drugom gradu boravak mi nije pao toliko teško, ni o jednom gradu nisam kasnije, godinama po povratku kući, tako dugo i ustrajno razmišljala, nijedan grad me nije tako intenzivno i zavodljivo ponovno vukao k sebi, unatoč teškim emotivnim iskustvima, kao što je to bio slučaj sa Berlinom.

Postoji estetika Berlina koja je neumoljiva, opća i teška, koja sve sebi – bezuvjetno i nemilosrdno, podčinjava. Nju se ne može ne voljeti, njoj se nema smisla, niti potrebe, odupirati. Prepustiti se esteticu Berlina – onoj berlinskih ulica, jezera, aleja i vrtova, brdašaca, kanala, kuća – osobito napuštenih kuća ili onih koje su izvan jednoličnog blještavila centra, crkava i parkova, biblioteka i muzeja, kazališnih i koncertnih dvorana, malih galerija i knjižara, antikvarijata i starinarnica, sajmovi, podzemnih i nadzemnih željeznica, željezničkih postaja i pruga koje se šire i račvaju do unedogled, nadvožnjaka i mostova, ranžirnih kolodvora i kolodvorskih kućica iz kojih vonja zapuh mokraće, napuštenih pasa lotalica i napuštenih ljudi, prepustiti se Berlinu i voljeti ga, uživati u njemu, a istovremeno, tako intenzivno i nezacjeljivo osjećati bol zbog hladnoće i ljudske udaljenosti, bol zbog straha od približavanja i komunikacije...

Berlin – to je samoća – i možda je to krajnja, konačna istina o čovjeku do koje je u njegovim okolnostima moguće doprijeti, upravo na ovako lijepim, na ovako vizualno – time zacijelo i duhovno – estetiziranim, promišljenim mjestima, na kojima se duhu ipak otvara jedna šansa da bude ono što jest – da pokuša doprijeti do nečega što bi bila jedna „viša zbilja“.

Nigdje nisam susrela takvu glad, želju i znatiželju za tom „višom zbiljom“, nigdje takvu potrebu da se za njeno rađanje stvore uvjeti, da joj se pruži zamah i da joj se na snazi. I nigdje takvu svijest da ju je moguće stvoriti samo iz krajnje discipliniranosti, i iz samoće, koja, da bi bila plodonosna, treba biti okrutna.

Možda mi – i to svakako i bezuvjetno – smeta građansko licemjerje Berlina, ali me, istovremeno, privlači njegov ukus i stil, njegov osjećaj za lijepo koji nije plod samo jednoga vremena i njegovih nastojanja, već rezultat nečega što je zasada, i trajno njegovanje koje ondje živi već stoljećima. To se ne može poništiti tek tako – to ni jezive epizode iz Njemačke povijesti Hitlerova doba ipak nisu uspjele poništiti niti opovrgnuti. Tu je ipak preživjela jedna snaga, nada i poticaj, jer nema ljepote, snage ni uzvišenosti bez srca. Tu je znak da – iza siline ekonomske moći i impozantnosti njena graditeljskog zamaha ipak stoje i ljudi srca, ne samo okrutni inženjeri uma, ljudi koji promišljaju i paze da to srce bude očuvano, da njegov život, u budućnosti, traje kao neupitan.